

5. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 89.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
7. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 62. – Ст. 17.
8. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 № 1001-05 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 99.
10. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства від 01.10.1988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_343.
11. Правила адвокатської етики від 17.11.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vkdka.org/pravil-advokatskoji-etiki/>.
12. Основні положення про роль адвокатів від 01.08.1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_835.

ТЕРТИЧНА А. А.,
спеціаліст правознавства
юридичного факультету
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 343.132

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ ЯК ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті розглянуто визначення поняття домашнього арешту на нормативному й доктринальному рівнях і встановлено, що особливості правової природи домашнього арешту пов'язані передусім із місцем відбування домашнього арешту, колом осіб, до яких може застосовуватись цей запобіжний захід, і часовим режимом обраного запобіжного заходу.

Ключові слова: запобіжні заходи, домашній арешт, житло.

В статье рассмотрено определение понятия домашнего ареста на нормативном и доктринальном уровнях и установлено, что особенности правовой природы домашнего ареста связаны в первую очередь с местом отбывания домашнего ареста, кругом лиц, к которым может применяться данная мера пресечения, и временным режимом избранной меры пресечения.

Ключевые слова: мера пресечения, домашний арест, жилье.

The article deals with concept of the home arrest on doctrinal and legislative level, and found, that peculiarities of the legal nature of house arrest associated primarily with the place of house arrest, the circle of persons to whom this measure of restraint may apply, and timing mode chosen by such measure of restraint.

Key words: measure of restraint, house arrest, habitation.

Вступ. Перелік запобіжних заходів, закріплених у статті 176 Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. (далі – КПК України), порівняно з Кримінально-процесуальним кодексом 1960 р., доповнився новим видом запобіжних заходів – домашнім арештом. Незважаючи на те що ще Статут кримінального судочинства 1864 р. передбачав застосування домашнього арешту, із прийняттям Кримінально-процесуального кодексу 1960 р. домашній арешт було виключено із системи запобіжних заходів більше ніж на півсторіччя.

Поява відносно нового запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту зумовила підвищений науковий інтерес до питань про підстави й порядок його застосування. Питання щодо сутності та правової природи домашнього арешту розглядаються в науково-практичних коментарях до відповідних положень КПК України, підручниках, навчальних посібниках, у наукових публікаціях учених, а саме: А.Ф. Безрукавої, М.Й. Вільгушинського, І.Л. Дідюк, Ю.Д. Москалюк, Ю.А. Ліхолетової, О.П. Кучинської, В.О. Фаринника та інших. Більшість науковців позитивно оцінюють запровадження домашнього арешту в систему заходів забезпечення кримінального провадження України, висловлюючи думку, що домашній арешт стане дієвим запобіжним заходом, достатнім для забезпечення належної процесуальної поведінки без застосування тримання під вартою. Більшість учених і правозастосувачів вважає, що шляхом запровадження домашнього арешту вдасться значною мірою розвантажити ізолятори тимчасового тримання осіб і слідчі ізолятори, кількість затриманих у яких не завжди відповідає можливості розміщення таких осіб, що, відповідно, призводить до порушень прав людини. Тим не менше, на наше переконання, не достатньо повно в наукових публікаціях висвітлюються особливості правової природи домашнього арешту, які виокремлюють характерні риси цього запобіжного засобу.

Постановка завдання. У межах статті ми маємо завданням відобразити основні доктринальні положення, які присвячені визначенню поняття домашнього арешту, на підставі їх аналізу виокремити особливості домашнього арешту як запобіжного заходу в кримінальному провадженні. За допомогою матеріалів правозастосовної практики у статті буде надана характеристика й власна оцінка виокремлених особливостей досліджуваного запобіжного заходу та окреслені певні проблемні моменти, пов'язані з обранням домашнього арешту.

Результати дослідження. Частина 1 ст. 181 КПК України закріплює, що домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або в певний період доби [1].

Пункт 1.3 Інструкції про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, затвердженої Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 31.08.2013 № 845, визначає домашній арешт як вид запобіжного заходу, який застосовується в кримінальному провадженні відповідно до ухвали слідчого судді, суду до підозрюваних або обвинувачених осіб за вчинення ними злочинів, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, та полягає в забороні залишати їм житло цілодобово або в певний період доби [2].

І.Л. Дідюк вважає, що домашній арешт являє собою синтез кількох видів запобіжних заходів. На думку вченої, особливість домашнього арешту полягає в тому, що в його правовій природі ідеально поєднуються ознаки інших запобіжних заходів, як пов'язаних, так і не пов'язаних із триманням під вартою [3].

У тлумачних словниках термін «домашній арешт» визначається по-різному: акт обмеження особистої свободи; заборона виходу з будинку; форма покарання; запобіжний захід; утримання під арештом у себе на квартирі; розпорядження не виходити з дому тощо.

У наукових публікаціях зазначається, що домашній арешт – це запобіжний захід процесуального примусу з обмеженням свободи та особистої недоторканності підозрюваного, обвинуваченого з метою забезпечення належної поведінки вказаних осіб, із залишенням їх в умовах «м'якої» ізоляції, що дає змогу максимально задовольнити природні права особистості [4, с. 11]. Г.С. Русман під обмеженням свободи підозрюваного, обвинуваченого під час застосування домашнього арешту розуміє повну або часткову їх ізоляцію від суспільства

з установленням заборон на спілкування, передбачених кримінально процесуальним законодавством [5, с. 151]. В.І. Сергєєв зазначає, що домашній арешт полягає в установленому законом обмеженні свободи пересування в індивідуальному житловому будинку із житловими та нежитловими приміщеннями, що входять до нього, тобто в забороні залишати своє домоволодіння без дозволу особи, яка проводить досудове розслідування [6, с. 224]. На думку Ю.І. Стецовського, навряд чи потрібно вважати правильним застосування арешту лише тому, що він майже повністю виключає втечу обвинуваченого в учиненні злочину та усуває перешкоди для встановлення істини, а потрібне більш широке поняття оптимальності заходів примусу, яке включатиме не лише досягнення їхніх цілей, а й безумовну потребу у визначенні саме арешту, оскільки цей запобіжний захід водночас забезпечує належну поведінку обвинуваченого й набагато менше, ніж арешт, обмежує права громадян [7, с. 173].

Досить повно розкрито поняття домашнього арешту російським науковцем Ю.Г. Овчинниковим [8, с. 32], під яким він розуміє міру процесуального примусу, визначену за рішенням суду, за вчинення злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 2 роки з істотним обмеженням особистої свободи підозрюваного, обвинуваченого (із збереженням права проживати у своєму житлі) і покладенням на них заборон спілкуватися з певними особами, отримувати й відправляти кореспонденцію, вести переговори з використанням будь-яких засобів зв'язку [9, с. 6].

Т.А. Савчук визначає домашній арешт як захід кримінально-процесуального примусу, який полягає в повній або частковій ізоляції підозрюваного чи обвинуваченого від суспільства в житлі; супроводжується застосуванням заходів (заборон), що обмежують свободу місцезнаходження, пересування цієї особи та отримання нею інформації; забезпечується здійсненням нагляду відповідних державних органів (посадових осіб) за його виконанням [10, с. 11].

О.П. Кучинська зазначає, що сутність домашнього арешту полягає в тому, що в разі його обрання (за рішенням суду) до «заарештованого» застосовуються такі види обмежень: заборона виходу з житла – повністю чи в певно визначений час; заборона телефонних переговорів, відправлення кореспонденції та використання засобів зв'язку; заборона спілкування з певним колом осіб і прийому будь-кого в себе вдома; застосування електронних засобів контролю та покладення обов'язку завжди мати при собі ці засоби й забезпечувати їх роботу; покладення обов'язку відповідати на контрольні телефонні дзвінки чи інші сигнали контролю, телефонувати чи особисто з'являтися у визначений час до органів міліції чи інших органів, що здійснюють нагляд за поведінкою обвинуваченого; установлення спостереження за обвинуваченим чи його житлом, а також охорона його житла чи відведеного йому для житла приміщення; інші подібні заходи, які забезпечують певну поведінку та несупору ізоляцію від суспільства [11, с. 18].

З урахуванням наведених у роботі доктринальних підходів до розуміння домашнього арешту в кримінальному судочинстві та нормативних положень КПК України, на нашу думку, достатньо виокремити такі основні особливості домашнього арешту як запобіжного заходу в кримінальному провадженні України: 1) місце відбування домашнього арешту – житло підозрюваного, обвинуваченого; 2) домашній арешт застосовується до осіб за вчинення ними злочинів, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі; 3) підозрюваному, обвинуваченому може бути заборонено покидати житло цілодобово або в певний період доби; 4) підозрюваний, обвинувачений може бути обмежений у реалізації певних прав і свобод; 5) на підозрюваного, обвинуваченого можуть бути покладені певні обов'язки.

Водночас вважаємо за доцільне надати власну оцінку та характеристику окремих із зазначених ознак:

1. Місце відбування домашнього арешту – житло.

Із прийняттям Інструкції про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього

арешту, затвердженої Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 31.08.2013 № 845, на законодавчому рівні було закріплено поняття «житло», що позбавило суперечок щодо місця виконання домашнього арешту. Згідно з п. 1.3, «житло» – це будь-яке приміщення, яке знаходиться в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, і пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові такого приміщення [2].

Пункт 15 Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінально процесуального кодексу України» від 04.04.2013 містить рекомендацію, що слідчому судді, суду при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту потрібно звертати увагу на те, що вжите законодавцем у ч. 5 ст. 181 КПК України словосполучення «житло цієї особи» охоплює випадки, коли підозрюваний обвинувачений 1) є власником (співвласником) такого житла; 2) зареєстрований у такому житлі; 3) постійно або тимчасово проживає в такому житлі без реєстрації. У Листі зазначається, що при цьому правильною є практика слідчих суддів, які застосовують цей запобіжний захід у згаданих випадках, з'ясувавши при цьому думку власника житла (якщо він відомий) та оцінивши всі обставини в сукупності, у тому числі міцність соціальних зв'язків підозрюваного, обвинуваченого в місці його постійного проживання; наявність у нього родини й утриманців тощо [12].

В.А. Светочев, досліджуючи правову природу домашнього арешту як запобіжного заходу, на доктринальному рівні пропонує розуміти під поняттям «житло» житлове приміщення чи будівлю незалежно від виду, форми власності, яке включено до житлового фонду та використовується для постійного чи тимчасового проживання, а так само інше приміщення чи будівлю, які не включені до житлового фонду, проте призначені та придатні для тимчасового проживання [13, с. 5].

Отже, як на нормативному, так і на доктринальному рівні при визначенні поняття «житло» (в аспекті застосування до особи домашнього арешту) насамперед робиться акцент на такій характеристиці, як «приміщення, що придатне для проживання», а вже потім як «нерухомість, що належить підозрюваному, обвинуваченому на праві власності чи користування (постійного або тимчасового)».

2. Домашній арешт застосовується до осіб за вчинення ними злочинів, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі.

Необхідно мати на увазі, що ч. 5 ст. 176 КПК України закріплює, що «запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього арешту, застави не можуть бути застосовані до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-1, 258–258-5, 260, 261 Кримінального кодексу України» [1].

У науковій літературі висловлюються пропозиції щодо необхідності (доцільності) більш детальної законодавчої регламентації ч. 2 ст. 181 КПК України, а саме: уточнення, з приводу яких злочинів особи мають бути піддані такому запобіжному заходу. Пропозиції обґрунтовуються тим, що позбавлення волі може бути передбачено як за злочини середньої тяжкості, так і за тяжкі та особливо тяжкі. Особи, котрі вчинили особливо тяжкі злочини, повинні бути ізольовані від суспільства, а тому застосування домашнього арешту до них є недоцільним. Так, О.С. Шелякін небезпідставно, на нашу думку, підтримує А.Ф. Безрукаву щодо наявності аргументованих ризиків порушити встановлені заборони й обов'язки домашнього арешту тими особами, котрі підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні кримінальних правопорушень, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі понад 10 років. Названі вчені вважають, що стосовно таких осіб повинен застосовуватися більш жорсткий запобіжний захід – тримання під вартою [14, с. 111].

Це питання є дійсно непростим і дискусійним, адже формально як до особи, яка вчинила крадіжку, так і до особи, котра вчинила умисне вбивство, можна застосувати домашній арешт. Ми звернулися до судової практики і проаналізували близько 50 ухвал, які передбачають застосування запобіжного заходу до осіб, які звинувачуються в учиненні злочину,

передбаченого ст. 115 КК України, і побачили, що до таких осіб, як правило, застосовують запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Лише в трьох ухвалях із п'ятдесяти до осіб було застосовано домашній арешт. Але, на нашу думку, це було виправдано: такі особи або не були виконавцями злочину (були пособником чи підбурювачем), або вчинили незакінчений злочин. Отже, на підставі досліджених матеріалів можна зробити висновок, що практика не зловживає можливістю застосовувати домашній арешт до осіб, які вчинили тяжкі й особливо тяжкі злочини.

Оцінюючи позицію законодавця, викладену в ч. 2 ст. 181 КПК України, ми схилиємося до того, що такий підхід є виправданим, оскільки дає змогу слідчому судді, суду при обранні запобіжного заходу оцінити всі фактичні обставини кримінального провадження та його індивідуальні особливості (учинення злочину вперше чи повторно, поведінку підозрюваного, обвинуваченого під час досудового розслідування, його соціальний статус тощо), а не застосовувати «автоматично» тримання під вартою лише за сам факт учинення особою тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Звичайно, у більшості випадків за вчинення особою, наприклад, особливо тяжкого злочину до неї застосовується тримання під вартою, проте в слідчого судді, суду наявна законодавчо передбачена можливість, урахуваючи фактичні обставини справи, обрати до такої особи запобіжний захід у вигляді домашнього арешту.

Як аргумент на підтвердження обґрунтованості нашої точки зору наведемо позицію О.В. Попелюшка: «... тяжкість покарання як обставина, що враховується при обранні запобіжного заходу, не повинна визначатися «механічно», як середньоарифметична в межах санкції статті Особливої частини КК України, за якою особа підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, а як конкретний вид та розмір покарання, яке за переконанням слідчого судді, суду, оснований на наявних на час розгляду цього питання матеріалах, могло б бути призначене обвинуваченому судом з огляду на санкцію статті (статей) Особливої частини КК та відповідно до положень Загальної частини з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання за умов визнання його вирокком суду винним у вчиненні інкримінованого йому діяння» [15, с. 405–406].

3. Підозрюваному, обвинуваченому може бути заборонено покидати житло цілодобово або в певний період доби.

Нами було проаналізовано близько 50 ухвал суду, які стосувалися застосування до осіб домашнього арешту. І лише три із цих ухвал закріплювали обов'язок особи не залишати житло цілодобово. Усі інші встановлювали приблизно період часу з 18.00, або з 20.00, чи з 22.00 до 06.00. Таку практику важко оцінити однозначно. З одного боку, особа, наприклад, не позбавлена можливості працювати, утримувати себе і свою родину, і це, безумовно, перевага такого запобіжного заходу. З іншого – усе-таки домашній арешт – це той запобіжний захід, який хоча й у м'якій формі, але є своєрідною ізоляцією людини від суспільства. А про яку ізоляцію може йти мова, якщо ту частину доби, коли більшість людей проводить час удома, людині забороняється залишати житло? Виглядає дещо нелогічно. Мабуть, вирішення цієї проблеми пов'язано з тим, що ми розуміємо під такою «більш м'якою формою ізоляції». Це можна розглядати і як місце відбування – житло особи, і як час відбування – цілодобово або в певний період доби.

Звертаємо увагу, що законодавцем при визначенні поняття домашнього арешту в ч. 1 ст. 181 КПК України вживається формулювання «заборона залишати житло», а не слово «ізоляція», хоча в науковій літературі домашній арешт часто розглядають крізь призму поняття «ізоляція». Урахуваючи вищезазначене, вважаємо такий підхід законодавця виправданим, оскільки, якщо до особи застосовано домашній арешт у певний період доби, не можна вести мову про повноцінну ізоляцію такої особи від суспільства.

Уважаємо доцільним запропонувати судам урахувати можливу кореляцію між тим, злочин якої тяжкості було вчинено особою та який вид домашнього арешту до неї застосовувати – цілодобовий чи на певний період доби. Адже якщо особою було вчинено злочин невеликої чи середньої тяжкості (з урахування обставин кримінального провадження, про

які йшлося вище), то застосування до неї запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту на певний період доби виглядає логічно та обґрунтовано.

Висновки. З урахуванням доктринальних підходів до розуміння домашнього арешту в кримінальному судочинстві й нормативних положень КПК України, на нашу думку, найбільш істотними є такі основні ознаки домашнього арешту як запобіжного заходу в кримінальному провадженні України: 1) місце відбування домашнього арешту – житло; 2) домашній арешт застосовується до осіб за вчинення ними злочинів, за які законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі; 3) підозрюваному, обвинуваченому може бути заборонено покидати житло цілодобово або в певний період доби; 4) підозрюваний, обвинувачений може бути обмежений у реалізації певних прав і свобод; 5) на підозрюваного, обвинуваченого можуть бути покладені певні обов'язки.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року зі змінами і доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № № 9–10, 11–12, 13. – Ст. 88.
2. Про затвердження Інструкції про порядок виконання органами внутрішніх справ України ухвал слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 31 липня 2013 року № 845 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 89. – Ст. 186.
3. Дідюк І.Л. Місце домашнього арешту в системі запобіжних заходів / І.Л. Дідюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ms20141\(2.2\)49pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ms20141(2.2)49pdf).
4. Балтабаев К.Т. Домашний арешт в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / К.Т. Балтабаев. – Караганда, 2001. – 18 с.
5. Русман Г.С. Судебный контроль за избранием меры пресечения в виде заключения под стражу, домашнего ареста : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Г.С. Русман. – Челябинск, 2006. – 192 с.
6. Комментарий к формам документов Уголовно-процессуального кодекса РФ / под ред. В.И. Сергеева. – М. : Юстицинформ, 2002. – 296 с.
7. Стецовский Ю.И. Право на свободу и личную неприкосновенность: нормы и действительность / Ю.И. Стецовский ; отв. ред. С.А. Пашин. – М. : Деко, 2000. – 720 с.
8. Овчинников Ю.Г. Понятие, цели и сущность домашнего ареста как меры пресечения в уголовном судопроизводстве России / Ю.Г. Овчинников // Следователь. – 2003. – № 5. – С. 31–38.
9. Овчинников Ю.Г. Домашний арешт как мера пресечения в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Ю.Г. Овчинников. – Омск, 2006. – 22 с.
10. Савчук Т.А. Домашний арешт как мера пресечения в уголовном процессе Республики Беларусь : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Т.А. Савчук ; Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь. – Минск : [б. и.], 2014. – 24 с.
11. Кучинська О.П. Домашній арешт як запобіжний захід в кримінальному процесуальному законодавстві / О.П. Кучинська // Адвокат. – 2010. – № 7. – С. 17–19.
12. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України : Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 04 квітня 2013 року // Закон і бізнес. – 2013. – № 16.
13. Светочев В.А. Домашний арешт как мера пресечения в уголовном процессе Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.А. Светочев. – Калининград, 2009. – 213 с.
14. Шелякін О.С. Окремі питання застосування домашнього арешту в кримінальному провадженні / О.С. Шелякін // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2015. – № 16. – С. 110–114.
15. Попелюшко В.О. Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, порядок та суб'єкти застосування / В.О. Попелюшко // Адвокат. – 2012. – № 9. – С. 5–9.

